

AZ 1831-IK ÉVI KOLERAJÁRVÁNY ÉS KÖVETKEZMÉNYEI FELSŐZEMPLÉNBEN, A VARANNÓI JÁRÁSBAN¹

THE CHOLERA EPIDEMIC OF 1831 AND ITS CONSEQUENCES IN
ZEMPLÉN COUNTY, ESPECIALLY IN THE DISTRICT OF VARANNÓ

Kónya Péter
Eperjesi Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Az 1831-es kolerajárvány súlyos következményekkel járt a Magyar Királyságban, elsősorban Zemplén megyében. Bár a hatóságok mindent megtettek a járvány leküzdése érdekében, a nagy számú haláleset és a meglévő társadalmi feszültségek felkeléshez vezettek a parasztek körében. A tájékozatlan lakosság úgy vélte, hogy a tisztviselők, a papság és a földbirtokosok szándékosan hoztak létre olyan helyzetet, amely az emberek halálához vezetett. Sokan közülük az felkelés során életüket veszítették. Sok helyen a tisztviselők és a papság még a felkelés után sem tudta visszanyerni a lakosság bizalmát. Az 1831 nyarán tomboló kolerajárvány és paraszti felkelés még ma is érdekes kérdéseket vet fel, nemcsak a társadalmi és politikai történelem, hanem az egyháztörténet szempontjából is.

ABSTRACT

The cholera epidemic of 1831 had serious consequences in the Kingdom of Hungary, primarily in Zemplén County. Although the authorities did their utmost to deal with the epidemic, the large number of deaths and existing social tensions led to an uprising among the peasants. The uninformed population believed that officials, clergy, and landowners were deliberately creating a situation that would lead to the death of the people. Many of them were killed during the uprising. In many places, officials and clergy were unable to regain the trust of the population even after the uprising. The cholera epidemic and peasant uprising that raged in the summer of 1831 still raise interesting questions today, not only for social and political history, but also from the perspective of church history.

Kulcsszavak: kolera, járvány, parasztság, egyház, felkelés

Keywords: cholera, epidemic, peasantry, church, uprising

Az 1831-es év ismertté vált az egész kontinensen, mint az első európai kolerajárvány éve. Nálunk a kollektív emlékezetben az ekkor kitört utolsó magyarországi parasztfelkelés kevésbé van jelen. Ez a súlyos paraszti mozgalom 1831 nyarán dühöngött az északkeleti vármegyékben. Spontán jelentkező, szervezetlen jobbagylázadás volt, amely nem rendelkezett sem

¹ A tanulmány APVV – 20 – 0613 Epidémie na území Slovenska v 17. – 19. storočí – nevű kutatási projekt keretében készült.

központi vezetéssel, sem vezetői ideológiával, és több helyen kísérte durva erőszak, nemeseket, papokat és zsidókat gyilkoltak meg. A felkelés több egymástól elszigetelődött helyen tört ki Zemplén, Szepes, Gömör és Sáros vármegyében, és néhány nap után mindenhol elnyomta a hadsereg.

Mivel a felkelés gócpontja Felső Zemplénben volt, a 20. században több szempontból foglalkozott vele mind a magyar, mind a szlovák történetírás. A magyar történettudományban mostanáig a legjobb elemzést Tilkowszky Lóránd remek munkája jelenti, a szlovák történetírás (de ugyanúgy a szépirodalom, publicisztika vagy film is) több, rendszerint nemzeti vagy a marxista ideológiától nem mentes művet produkált ebben a témában. A szlovák feldolgozásban a legjobb Daniel Rapant pozitivistá munkája és forrásgyűjteménye.² A további könyvek, tanulmányok és cikkek többsége a marxista történetírás elvei értelmében hangsúlyozta főként a felkelés szociális, „osztályharcos” és „forradalmi” jelentőségét. Párhuzamosan ezzel igyekeztek bagatellizálni vagy eltitkolni a felkelők által elkövetett gyilkosságokat és bűncselekményeket. A forradalmi koncepcióba az sem illett, hogy a lázadás legfontosabb oka a kolerajárvány volt.

A járvány azonban döntő szerepet játszott a felkelés kitörésében, és ennek megfelelően a marxizmustól mentes történetírás is nem egyszer „kolerafelkelésnek” nevezte az eseményt, amit a marxista történészek a „kelet-szlovákiai földművesek” felkelésére módosítottak.

A kolera, amely egy-két nap lefolyása alatt képes volt kiirtani szinte egész falvakat, megrémítette a vidéki lakosságot. A parasztok nem rendelkeztek semmilyen információval a járványról, annak enyhítéséről vagy gyógyításáról, rendszerint elutasították az uraságok vagy szolgabírák által együttérzés nélkül és durván követelt intézkedéseket, amelyek inkább az aggodalmakat növelték és káoszt keltettek. A felsőbb intézkedések erőszakos érvényesítése fokozta a feszültséget. Hasonlóan a régebben lefolyt pestisjárványokhoz, a kolera áldozatainak nagy része a vagyontalan rétegekből származott, és kisebb mértékben haltak a jobb higiéniai szinten élő nemesek, papok, hivatalnokok vagy zsidók. Ez is növelte a nép gyűlöletét azokkal szemben, akikkel hagyományosan ellenséges érzelmeket táplált: a földesurak, zsidó bérlők és papok ellen.

Ilyen körülmények között jött létre és terjedt tovább az ún. mérgezési babona. Az emberek kezdték hinni, hogy a parasztok magas halálozásának igazi oka nem a kolera volt, hanem az ismeretlen porok (dezinfekció, pld. a bizmutpor), amelyeket a hatóságok parancsára kutakba szórtak az urasági tisztviselők, zsidók vagy papok. Szerintük így az urak igyekeztek meggyilkolni a jobbágyokat. Ezt a babonát átvették és tudatosan terjesztették a fellázadt parasztok egyes vezérei is. Így lett a kolera közvetlen oka a lázadásnak, amelyben az évtizedekig elnyomott szociális feszültség és elégedetlenség tört felszínre. Ez a lázadás több helyen nemcsak fosztogatáshoz, hanem

² RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, I, II. Bratislava 1953.

erőszakhoz és kegyetlen gyilkosságokhoz is vezetett. A felkelés tehát a járvány során tört ki Gálszécs, Terebes és Nagymihály környékén, de ott rövid időn belül sikerült elfojtani.³ Legnehezebb, leghosszabb és legvéresebb lefolyása volt azonban a Varannói (annak idején a Sókúti) járásban. Ott a legtöbb faluban elterjedt el, és a legvéresebb, borzalmas eseményekhez is vezetett.

A parasztfelkelés jelentős központja Zamutó volt Varannó szomszédságában, amely első falu volt, ahova eljutott a járásban a mérgezési babona. Egy Klapak nevű katona hozta a faluba, és testvérével együtt elmesélte a bírónak.⁴ Ezt követően a jobbágyok megtagadták a robotot az uraságok számára.⁵ Közben érkezett a faluba Korbely (Skrovely) József, az urasági sáfár volt szolgálja, akit korábban Sókúton elfogtak a kutak mérgezése gyanújával, de onnan megszabadult. Zamutón viszont azonnal elfogták, megbilincseltek. Verték és kínozták mindaddig, amíg azt nem vallotta, hogy Szulyovszky mernyiki földesúr, két sókúti pap, a csákyói szolgabíró és a zamutói uradalmi sáfár jelenlétében megesküdött, hogy mérgezni fogja a falusi kutakat.⁶

Utána, augusztus 5-én összehívták zamutóra a környező falusi bírót Rudlyórol, Agyagosról, Dávidházáról, Volyárol, Sókútról, Csákyórol, Tótizsérrol, Feketepatakról, Jersztrebről, Komarórol és Krucsórol. Együtt meghallgatták az agyonkínzott Korbely vallomását, s utána saját falvaikban uszították a parasztokat a lázadásra.

Zamutón már augusztus 5-én kitört a lázadás, ahol a helyi és a környékbeli parasztok, miután összeverték és bezárták a helyi zsidókat, kifosztották a zsidó boltokat. Klobusiczky gróf azt remélte, hogy le tudja beszélni a parasztokat a további fosztogatásról, de a lázadók elfogták, és Hunyor uradalmi sáfárral, valamint Mikovínyi nevű vendégével együtt bezárták egy házban, ahol kegyetlenül verték. Klobusiczky jószágigazgatóját, Farkassányit halálra verték.⁷ Amíg grófnak és Mikovínyinak sikerült elmenekülni, Hunyort elfogták, három napon át étlen-szomjan tartották, és állandóan verték, sérüléseiből soha fel nem épült.⁸

Másnap a lázadók két csoportban betörték Sókútra, ahol kifosztották a zsidókat, és sikertelenül próbálták elfogni az ottani evangélikus lelkészt és a római katolikus plébánost, s ugyanúgy sikertelenül lázításra szították az ottani lakosokat. Csicsván meggyilkolták az uradalmi sáfárt, egy bizonyos Bánffyt, és Csákylón, mivel Messkó grófnő elmenekült, felpredálták

³ Az első falu, ahol kitört a lázadás, Keresztúr volt Gálszécs környékén.

⁴ ROJKO, Matej: Kronyka Cyrkwy ewangelické solanské (1783-1855), Rkp., 142 – 143.

⁵ RAPANT, Daniel: Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831, I. Bratislava 1953, 109.

⁶ Rojko, Kronyka, 144.

⁷ Rapant, Sedliacke povstanie I, 110.

⁸ Rapant, Sedliacke povstanie I, 112.

a kastélyát, és megölték Szeghy nevű sáfárát.⁹ Ezt követően betörték Varannóra, ahol tovább fosztogattak. Miután augusztus 8-án megérkezett Zamutóra a katonaság, a lázadás véget ért, legalábbis a faluban, ahová visszajött Klobusiczky gróf, és kiszabadították az agyonkínzott Hunyort.¹⁰

A legszörnyűbb dolgokat a lázadók Mernyiken követték el, ahová egy másik felkelő csoport vonult ki Zamutóról, az izsépi, jesztrebi, komaróci és csicsvai jobbágysággal együtt. Ott kegyetlenül meggyilkolták Szulyovszki József földesurat és vele együtt még további nyolc ártatlan embert, köztük Kacziány József evangélikus lelkészt, Reviczky János szolgabíró és négy nőt.¹¹

A lázadók több faluból egyesültek Varannón, ahol kifosztották a patikát, a zsidó boltokat és a Forgách-kastélyt, ahol összeverték a grófnőt, és megsemmisítették az összes berendezést.

Hasonlóan a lázadó parasztok kifosztották a zsidó boltokat, kocsmákat és házakat Agyagoson, Feketepatakon, Bisztrán, ahol az uradalmi kastélyba is betörték.¹² Ott súlyosan megverték és rokkanttá tették Hevessy Andrást.¹³ Hasonlóan kirabolták utána a mogyoróskai kastélyt is.

Az összes Varannó-környéki falvak közül talán legkisebb kedvvel vettek részt a felkelésben a sókúti lakosok, akik csak a fenyegetések nyomása alatt csatlakoztak a felkelőkhöz, de a falu határán elszöktek és hazamentek. Ráadásul védelem alá vették mindkét helybeli papot, az evangélikust és a római katolikust. Érdekes történet, hogy Rojko Máté evangélikus lelkész, aki egy értékes korabeli leírást is hagyott ránk, bujkált a dühös lázadók elől a katolikus szomszédasszonyánál.¹⁴

A következő hetekben működtek a rögtönítélő bíróságok, amelyek csak Varannón és környékén 41 lázadót halálra, és további néhány tucatot vagyonelkobzásra és botozásra ítélték.¹⁵

A kolera lázadás kegyetlen lefolyásával sokkolta az egész magyar társadalmat. A nemesek, zsidók, vármegyei és uradalmi hivatalnokok tucatjai áldozatul estek a dühöngő népnek. Több evangélikus lelkész, római- vagy görög katolikus papot a lázadók megöltek, kínoztak vagy szökésre és bujkálásra kényszerítettek.

Mivel a felkelés okai között rendkívül fontos helye volt a kolerajárványnak, már a korabeli szerzők is kolera-felkelésnek kezdték nevezni. Zemplén vármegyében közvetlenül vagy néhol a felkeléssel párhuzamosan dühöngött a kolera, amely talán legsúlyosabb következményekkel járt éppen a Varannói (Sókúti) járásban. Az addig ismeretlen betegség néhány

⁹ Rojko, Kronyka, 146.

¹⁰ Rojko, Kronyka, 147.

¹¹ Rapant, Sedliacke povstanie I, 114 – 115.

¹² Rapant, Sedliacke povstanie I, 119 – 120.

¹³ Rapant, Sedliacke povstanie II 1 Dokumenty, 399.

¹⁴ Rojko, Kronyka, 139 - 148.

¹⁵ Rojko, Kronyka, 147.

tízezer embert ölt meg, és megrémítette a tudatlan és informálatlan vidéki lakosságot.

Zemplén vármegye területére a kolera valószínűleg több úton érkezett, ezek között legalább egy Galícián át vezetett. Mivel egyik első, járványban szenvedő zempléni város volt Tokaj és az egész Tokaji járás, bizonyosan a járvány terjedésében nem kis szerepet játszott a lakosság mozgása az ottani vásárokon, mind a Tiszán, mind szárazföldi utakon. Az általánosan elfogadott nézet szerint a kolera elterjedésében Zemplén vármegyében főszerepet játszott az 1830 végén létrejött magyar-galíciai határázár ideiglenes megnyitása, valószínűleg a kereskedelem miatt, amely megállt a határázár után.

Az első koleraesetek Zemplén vármegye területén jelentek meg június 21-én, és az utolsókat 1831 szeptember 22-én jegyezték fel.¹⁶ Így a járvány két hónapon át dühöngött a vármegye területén, miközben olyan kis körzetekben, mint a szolgabírói járások, nem lehetséges pontosan megállapítani a járvány lefolyásának időtartamát. Például a Varannói járás falvaiban az első halálesetet július 10-én, és az utolsót augusztus 4-én regisztrálták.¹⁷

A 448 zempléni település közül megjelent a kolera 380-ban, csak 68 falu maradt a járványtól mentes.¹⁸ Összesen megbetegedett 40.439 személy, ami a vármegye lakosságának mindösszesen a negyedét tette ki. Ezekből meggyógyult 21 762 beteg (54%), viszont 18.672 személy áldozatul esett a járványnak (46%), ami rendkívül magas halálozást jelentett.¹⁹ Az

¹⁶ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott.

¹⁷ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

¹⁸ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott.

¹⁹ Természetesen, ezek az adatok a korabeli háttérrel érthetők és lehetséges, hogy a kolera azokban a falvakban is megjelent, ahol a vármegyei biztosok nem találták meg, vagy az orvosok más betegségnek tartották.

egyes járások nagyon egyenlőtlen és különböző számokat mutatnak, ami a megbetegedettek, megholtakat vagy meggyógyultak illeti.

A 17 járás közül a legtöbb megbetegedés a Tokaji járásban volt, mindösszesen 7000. Hasonlóan magas volt a megbetegedettek száma a Sátoraljaújhelyi járásban (5229), a Nagymihályi járásban (4521) és a Homonnai járásban (3401). Több mint kétezer lakos betegedett meg a Pataki (2841), a Gálszécsi (2591) és a Göröginyei járásban (2087). Csak kicsit kevesebb beteget mutattak ki a Zempléni (1908), a Szerencsi (1902), a Dobrai (1890), a Sókúti (1595), a Papinai (1573) és a Királyhelmecei járásban (1190). A további járásokban ezernél kevesebb beteget mutattak ki: a Sztakcsiniban 854, a Zétényiban 811, a Sztropkóiban 720 és a Zsalobiniban 398.²⁰

Eze adatok szerint a kolera erősebben dühöngött az alsózempléni járásokban, főleg a Tokajiban, Sátoraljaújhelyiben és Szerencsiben. A valóság azonban más volt. Számításba kell venni, hogy ezek a járások voltak a legnépesebbek, és logikusan a betegség éppen ott elterjedt ki a legtöbb lakosra. Azért fontosabb a meggyógyultak számát figyelembe venni, ami teljesen más képet mutat a járvány lefolyásáról Zemplén vármegyében.

Ezek az adatok viszont arra mutatnak, hogy csak hat járásban (Tokaji, Sátoraljaújhelyi, Zempléni, Dobrai, Nagymihályi és Papini) a vármegye 17 járása közül haladta meg a meggyógyultak száma az áldozatokét. A Tokaji járásban meggyógyult 5065 beteg és 1935 meghalt. A Sátoraljaújhelyi járásban 3348 beteg meggyógyult és 1881 meghalt, a Zempléniben meggyógyult 1087 és meghalt 821 beteg, a Dobraiban meggyógyult 1332 és meghalt 558 beteg, a Nagymihályiban meggyógyult 2505 és meghalt 2016 ember és Papinai járásban 799 megbetegedett meggyógyult és 744 meghalt. Ezekből világos, hogy a meggyógyultak száma túlhaladta a megholtakét háromban a hét alsózempléni járás közül, és háromban a tíz felsózempléni járás közül. Jelentősen alacsonyabb halálozást azonban csak két alsózempléni járás tudott kimutatni, a Tokaji (70:30%) és a Sátoraljaújhelyi (65:35%).²¹

A legnagyobb halálozási arány a két felsózempléni járásban volt: a Sókútiban és a Sztakcsiniban, ahol túlhaladta a 70 %-ot. A Sókúti járásban (Varannó és környéke) meggyógyult 460 beteg és meghalt 1135, a Sztakcsini járásban 253 megbetegedett meggyógyult és 601 a járványban

²⁰ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Birák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott.

²¹ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

meghalt. Az alsózempléni járásokban legrosszabb arány a meggyógyultak és az áldozatok között a Pataki járásban volt, körülbelül 40:60 (1096 meggyógyult 1745 meghalt mellett).²²

A 68 falu közül, amelyet a kolera elkerült, kilenc volt a Királyhalmeci, 14 a Zétényi, 6 a Nagydobrai, 12 a Sztropkói, 2 a Sztakcsini, 1 a Görögi-nyei, 20 a Zsalobini és 4 a Papini járásban. Ezek a községek hat felsőzempléni és két alsózempléni járásba tartoztak.

Hasonlóan érdekes a jelentősebb mezővárosok képe a kolerajárvány alatt. Tizenkét zempléni mezőváros közül legtöbben betegedtek kolerában Sátoraljaújhelyben (1600), Töketerében (872), Tokajban (671), Sárospatakon (495), Homonnán (452) és Nagymihályban (444). Viszonylag sok ember megbetegedett még Szerencsen (334), Gálszécsen (225) és Királyhalmecen (212). Kevesebbet, mint kétszáz áldozatot jegyeztek fel Varannón (160) és Szinnán (125).²³

A városok esetében is azonban teljesen más összefüggések mutatkoztak a meggyógyultak és meghaltak számait illetően. Legtöbb meggyógyult lakost mutattak ki Sátoraljaújhelyben (1150), ami a megbetegedettek mintegy háromnegyedét jelentette. Hasonló arányban voltak a meggyógyultak és a halottak Töketerében (670). Csak kevésbé alacsonyabb volt Tokajban, ott is viszont túlhaladta a 70 %-ot (455). Hasonlóan Nagymihályban a betegek több mint 60 %-a gyógyult meg (269). Szerencsen és Királyhalmecen viszonylag egyenlő arányban voltak a meggyógyultak és az áldozatok (163:171, 104:108), Varannón, Sztropkón és Szinnán az áldozatok száma kb. 60:40% arányában túlhaladta a meggyógyultakat (93:67, 157:103, 75:50). Homonnán és Gálszécsen a meghaltak száma kétszeresen túlhaladta a meggyógyultak számát (302:150, 153:72), a legmagasabb halálozási arány Sárospatakon volt, és pedig 78% (381:114).²⁴

Ezek az adatok mutatják, hogy csak négyben a tizenkét zempléni mezőváros közül haladta túl a meggyógyultak száma az áldozatokét: Sátoraljaújhelyben, Töketerében, Tokajban és Nagymihályban. Ezekből kettő Alsó-Zemplénbe és kettő Felső-Zemplénbe tartozott. A további két városban az áldozatok száma csak minimálisan haladta meg a meggyógyultak

²² MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

²³ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

²⁴ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

számát, és a városok másik felében a megholtak száma legalább egy harmaddal volt magasabb, mint a meggyógyultaké. Ezek között volt azonban öt felsőzempléni és csak egy alsózempléni város.

A felhozott adatok bizonyítják, hogy a kolerajárvány lefolyása a vármegye területén egyenlőtlen volt, mérsékeltőbb volt az alsó- és súlyosabb a felső-zempléni járásokban (Sárospataki járás kivételével), amit bizonyosan a rosszabb életkörülmények (kisebb termékenység, rosszabb földek) is okoztak, s nem utolsó sorban a közvetlenül azelőtti években dühöngő éhínség is.

Viszonylag magas volt az áldozatok száma a mezővárosokban, ami cáfolja szokásos elképzelésünket a városok jobb higiénijáról és egészségügyi ellátásáról (orvos, sebész, baba, patika). A valóságban a városi lakosok többsége kis házakban élt, vagy több család szorongott egy lakásokban, gyakran ivóvíz vagy saját mellékhelyiség nélkül. Még rosszabb volt a helyzet a felső-zempléni városokban, ahol szerényebb lakásviszonyok uralkodtak. Másik oldalon viszont legtöbb kolerától mentes falu éppen Felső-Zemplén volt található. Ennek azonban más okai voltak, és összefüggtek az elszigetelésükkel, illetve az elszigetelődés lehetőségeivel (a preventív intézkedések érdekében).

Természetesen az uralkodó, a Helytartótanács és a vármegyék nem akarták tétlenül várni az ázsiai kolera közeledését, és már 1830-ban igyekeztek érvényre juttatni minél hatékonyabb intézkedéseket a járvány megállítására. Ezek viszont elejétől fogva legyőzhetetlen akadályokba ütköztek, főleg a gyógyszerek, az orvosok és más képzett egészségügyi személyzet hiányában.

Már az oroszországi járvány idején a monarchia és a Magyar Királyság kormányzati szervei több rendeletet adtak ki a kolera áttörésének esetére. Ilyen volt a Helytartótanács utasítása 1830 végéről, amelyet kézbesítettek az összes vármegyének és városoknak, különböző hazai nyelveken. Ez Zemplén vármegyében is érvényesült.

Az utasítás szerint a vármegyék és a királyi városok kötelezőek voltak figyelni a helyzetet és a kolera megjelenésénél azonnal informálni a Helytartótanácsot, és párhuzamosan bevezetni a preventív intézkedéseket, ill. kezdeni a gyógyítást. Amellett újból számított a határázár és a katonai kordon felállítása, ami 1831 nyarán meg is valósult.

Maguk a járványellenes intézkedések a régi, pestis-ellenes intézkedések és a modern orvostudományi ismeretek keverékét jelentették. Elsősorban a kolera megjelenésénél rendelték el az összes megbetegedettek elszigetelését, nem otthonaikban, hanem külön, száraz, meleg és légtérrel helyiségekben. A levegőt kellett bennük tisztítani az ecetes vagy a klóros gőzzel, vagy az ún. Guyton-Morveaux keverékkel, ami állt sóból, mangándioxidból, kénsavból és vízből, esetleg a klórmésszel is vegyítve. Ilyen dezinfekciónál azonban figyelni kell arra, hogy a használt szerek ne károsítsák a betegek tüdejét. Mivel a betegséget hasmenés kísérte, a rendelet ajánlotta az ürülék

elását oltatlan mésszel. Meg volt tiltva nedves ruhában járni és aludni szabad ég alatt. Az orvosoknak ajánlották a pálinka fogyasztását és kézmosást (az ecettel vagy klórmésszel) a betegek látogatása után. Hasonlóan a sírásóknak is kellett kezet mosni.²⁵ Természetesen, ezeket a rendeleteket csak nagyon nehezen lehetett érvényesíteni a szegény zempléni falvakban.

Érdekes volt az ajánlott gyógyító táplálkozás, eszerint főleg könnyű, enyhén fűszerezett ételeket kellett fogyasztani. Nem volt szabad enni semmilyen nyers gyümölcsöt vagy az ún. savanyú ételeket, mint a savanyú káposztát, aludttejjet, a heringeket, s ugyanúgy a zsíros ételeket sem. Ugyanúgy ajánlották a betegeknek a likőr vagy pálinka fogyasztását, főleg olyan fűvekkel, mint köménymag vagy menta, de szigorúan intették a részegségtől őket.²⁶

Sajnos, az utasítás schol sem ajánlotta a folyadék magas fogyasztását, ami a kolera modern gyógyításának egyik alapja. Ugyanakkor az orvosoknak rendelték elsősorban az érvágást, ami sok esetben halált is okozhatott a hasmenéstől dehidrálódott betegeknek. Ajánlottak adni olyan gyógyszereket, mint a higanyoxid vagy ópium, és a beteg testének masszírozását pálinkával, kámforral, szappannal vagy forralt fűvekkel. Inni kellett nekik forró rizses vagy árpás vizet. A kigyógyultaknak ajánlottak inni Hoffmann-likőrt, vagy cukros mentateát, s utána a rebarbaratinktúrát.²⁷ A vármegyéknek kellett gondoskodni a felsorolt gyógyszerek beszerzéséről és elegendő mennyiségben való tárolásáról.

Az utasítások alapján azután a vármegye kidolgozta saját rendeleteit a kolera megállítására vagy gyógyítására. Július elején kiadott egy tízpontos rendeletet a községi bírók számára. Azok kötelezőek voltak őrséget tartani a faluvégeken, amelynek senkit nem volt szabad beengedni a községbe. Minden faluban két esküdtnak kellett ellenőrizni a lakosok egészségi állapotát, és elszigetelni a megfertőzötteket. Házaikat be kellett zárni, és az élelmiszert számukra kérni kellett a földesuraktól. A gyanús személyeknek 21 napon át kellett tartózkodni egy külön épületben a falu végén. Az áldozatokat azonnal el kellett különíteni, és 48 óra után eltemetni, a szokásos rítus és siratás nélkül, különös szabályok szerint. A kocsmákat be kellett zárni, s ugyanúgy megtiltani az összes tömeges rendezvényeket és

²⁵ MNL BAZML Sátoraljújhely, Epekórság, 3. db. Szükséges volta az egészség fenntartására intézett azon polgári Rendszabások megtartásának az Epekórság ellen, mellyek közönségesen a ragadó nyavályakra nézve rendeltettek ki.

²⁶ MNL BAZML Sátoraljújhely, Epekórság, 3. db. Szükséges volta az egészség fenntartására intézett azon polgári Rendszabások megtartásának az Epekórság ellen, mellyek közönségesen a ragadó nyavályakra nézve rendeltettek ki.

²⁷ MNL BAZML Sátoraljújhely, Epekórság, 3. db. Szükséges volta az egészség fenntartására intézett azon polgári Rendszabások megtartásának az Epekórság ellen, mellyek közönségesen a ragadó nyavályakra nézve rendeltettek ki.

ünnepeket (vásárok, búcsúk, esküvők, táncmultságok). A bíró házában 24 óránként kellett két személynek szolgálni.²⁸

Ezek és további intézkedések hamarosan érvénybe léptek. Amellett már július elejétől gondosan figyelték a szolgabírók és az orvosok az egészségügyi helyzetet a katonasággal lezárt északi határon. A járvány kitörése után létrejött a vármegyei Choleraelhárító bizottság, az alispánok, szolgabírák és más megyei tisztviselők részvételével, amelynek tagja volt Kossuth Lajos is. A bizottság szabályos ülésein részletesen elemezte a járványhelyzetet, és döntött az új intézkedésekről, köztük az orvosok vagy sebészek kiküldetéséről is. Óriási problémát viszont éppen az orvoshiány jelentett, főleg a vidéken, amelyet a vármegyei orvosok (Fortmeyer, Csernák) a helyi sebészekkel nem voltak képesek elegendően ellátni. Másik probléma (az orvosoknál is) volt az addig ismeretlen betegség tüneteinek megállapítása, amelyet főleg kezdetben nem kolerának, hanem vérhasnak vagy „bélmeghülésnek” tartottak.

Egyik első zempléni koleraellenes intézkedést a vármegye július 5-én adta ki. Elrendelte benne Tokaj városának lezárását, őrzését, és a zsidók, cigányok és lengyelek kitiltását. Egyaránt az önkormányzatoknak elrendelte gondoskodni a koldusokról, hogy ne álljanak az utcákon, a falusi bírónak pedig az összes szegények összeírását, és a földesurak segítségével ellátásukat élelmiszerrel. A vármegye déli határt le kellett zárni, és minden községben szigorúan figyelni a lakosok egészségi állapotát. Egyúttal azonban a vármegye megengedte a parasztoknak a kolerától még nem szenvedő falvakból a távozást a mezőgazdasági munkákra Szabolcs vármegyébe.²⁹

Július 17-én kiadott a vármegye egy másik rendeletet a posták számára, amelyben elrendelte a küldemények füstölését. A következő napokban több utasítás jött ki a temetkezésekről, amelyeknél nemcsak meg voltak tiltva az egyházi szertartások, hanem szigorúan meg volt szabva a temetkezés mély gödrökbe, a falutól elkülönített helyeken, sok földdel, amire a bírónak hat-hat sírásót ki kellett küldeni.³⁰

Egyes falvak lakosai, főleg az északi járásokban, a kolera elől erdőkbe szöktek, ami nagyon bonyolította mind az intézkedések érvényre juttatását, mind magát a gyógyítást. További problémát jelentettek a katonák, akik részt vettek a kordon megerősítésében vagy a határzárakban. Ezek egyrészt magukkal hozták a betegséget, másrészt megfertőződtek a helyi lakosoktól, és nem teljesíthették feladataikat.

Moravcsik Zsigmond vármegyei orvos július 21-én a jelentésében Terebesről panaszkodott a gyógyszerek, főleg a bizmut hiányára, felsorolta

²⁸ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság, 3. db. Az epekórság elhárítása tekintetében a bírónak szoros megtartása végett kiadott rendszabások.

²⁹ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság E 212: A tokaji főbíró levele és a megyei küldöttség jelentése 1831. július 5-én.

³⁰ MNL BAZML Sátoraljaújhely, Epekórság E 123: Utasítás a postahivatalok számára, 1831. július 17.

az általa használt orvosságokat (mentavizet, ecetes szeszt és ópiumtinktúrát), és ajánlotta még a meleg borogatásokat és hideg lótrágyát.³¹

A járvány rendkívül gyors haladásának ellenére Nagymihályban nagy erőfeszítést tett a város vezetése az egészségügyi személyzettel a betegség meggyengítésére. Csernák Márton vármegyei orvos és Csiky József sebász dolgoztak reggel négytől éjszaka tizenegyig, a járványt azonban nem tudták megállítani. Miután július közepén érkezett Pestről Dr. Paczko, egymás között elosztották az egész járást: míg Dr. Csernák maradt a városban, ahonnan kezelte még Topolyánt, Petrócot, Moczárt, Krasznócot, Pazdicsot, Vásárit, Bánócot és Laskot, Dr. Paczko Csikyvel gondoskodtak további 22 községről.³²

A vármegye tisztviselői, orvosok és sebészek rendkívüli igyekezetének ellenére a zempléni falvak nagyobb részébe nem jutott el az egészségügyi ellátás, amit a jobbágyság lakásviszonyai is akadályoztak. A vidéki lakosok többsége konfrontálódott a preventív higiéniai intézkedésekkel, amiket rendszerint direktíven, sőt erőszakosan vezettek be a gyakorlatba, szükséges magyarázat nélkül. Ez csak támogatta a mérgezési babona terjesztését, miközben a parasztok és zsellérek sorait tizedelte a gyilkos járvány.

Érdemes azonban megnézni, hogyan alakult a járványhelyzet azon a vidéken, ahol néhány nappal később kirobbant a parasztfelkelés. Már a fenti áttekintés is mutatja, hogy a legtöbb áldozatot a járvány két járásban szedte: a Sókútiban és a Sztakcsiniban. Mindkettő Felső-Zemplénben található, a Sókúti Varannó körül és a Sztakcsini északra Homonnától.

Míg azonban Varannó környékén kialakult a felkelés legnagyobb gócpontja, a Sztakcsini járásban nem történtek semmilyen villongások, annak ellenére, hogy a halálozási arány mindkét járásban hasonló (70:30%). Az első különbséget köztük az jelenti, hogy a kolerában megbetegedettek és meghaltak száma a Varannói járásban majdnem kétszeres volt a Sztakcsinival szemben, ahol az egyes falvakban megbetegedett és meghalt viszonylag kevés lakos, és azokban a falvakban, ahol a megbetegedés túlhaladta az 50%-ot, valójában csak néhány embert érintett, kis lélekszámú településekről lévén szó. A helyzet a Sókúti járásban azonban sokkal rosszabb volt. Jelentős szerepe volt ebben a lakosság eltérő életmódjának, és annak a sajátos viszonyaiban. Míg Varannó környékén a lakosság főfoglalkozása a mezőgazdaság volt, a Sztakcsini járás falvaiban a lakosok nagy része juhászattal foglalkozott, és részben teljesen más növények termelésével (a klasszikus gabonafélékkel szemben), mint az árpa, hajdina vagy burgonya. Az úrbéri viszonyok több ok miatt egyszerűbben működtek, rendszerint nagyobb úrbéri perek nélkül. Így a kolera ellenére, a járásban nem alakultak ki a felkelés szociális feltételei.

³¹ MNL BAZML Sátorajújhely, Epekörság.E 230: A terebesi orvos jelentése a járás helyzetéről.

³² MNL BAZML Sátorajújhely, Epekörság E 248: Csernák Márton orvos jelentése, 1831. július 20.

Sókúti járásban azonban a kolera alatt kialakult a rendkívül nehéz járványhelyzet. A kolera dühöngött összesen 27 faluban a járásban, amelyekben csak négyben haladta meg a meggyógyultak száma megholtakat (Dávidháza, Alsó Krucsó, Varannó Hosszúmező és Majoróc). Három további faluban meghalt az összes megbetegedett. Összesen az egész járásban megfertőzött 1595 ember, akik közül meggyógyult 460 és meghalt 1135. Így a halálos eset összesen 72%-ot tett ki, ami messze a legtöbb volt az egész vármegye területén. A 27 megfertőzött falu közül 23-ban több volt az áldozat, mint a túlélő. Három faluban meghalt minden beteg (Rudlyón 54, Csóklýón 93 és Tóthizséken 40). További nyolc faluban a mortalitás túllépett 70%-ot: Porubkán 23:7, Vehécen 36:4, Varannó Csemernyén 35:15, Zamutón 81:19, Sókúton 124:10, Agyagoson 81:10, Jesztreben 47:3 és Mernyiken 40:5. A járási központban, Varannón a halálozási arány 58%-ot tett ki (93:67). Több mint húsz áldozatot szedett a járvány még más községekben, ott is ahol alacsonyabb volt a halálozási mérce: Dávidházán (46), Bánszkan (48), Juszgó Volyán (20), Feketepatakon (25), Komárocon (30), Varannó Hosszúmezőn (24), Hencócon (45) és Szacúron (67).³³

Ilyen masszív járvánnyal szemben viszont a vármegye szinte teljesen tehetetlen volt, ami szépen követhető a szolgabírák és orvosok jelentéseiben. A járványról a Sókúti járásban már július 21-én referált Reviczky János főszolgabíró. Sem ő, sem más szolgabírák nem rendelkeztek elég orvossal vagy sebésszel, sem információkkal a megbetegedésről. Többen közöttük a betegségben még mindig a „bélmeghűlést” vélték felfedezni. Így a vármegye a szolgabírák segítségével csak korlátozott mértékben volt képes az intézkedések érvényre juttatására, az állami hivatalok parancsára. Ilyen volt a kutak fertőtlenítése, a faluhatárok lezárása, a különálló koleratemetők alapítása és a meghaltak gyors eltemetése.³⁴

Mindezek az intézkedéseknek azonban nem volt kívánt hatása az orvosi segítség és a lakosság szoros együttműködése nélkül. Az orvosok viszont féltek járni a felső járásokba, inkább tartózkodtak a biztonságosabb déli kerületekben. Így a járvány tovább terjedt, akadályok nélkül. Azt a lakosok tudatlansága is elősegítette, akik a magyarázat nélkül nem értették

³³ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

³⁴ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10.

a rendeleteket, és sokszor utasították el vagy sabotálták. A vármegyei tisztviselők mellett gyakran arrogánsan viselkedtek a megijedt néppel szemben. A jobbágyok sokszor igyekeztek elkerülni a kutak fertőtlenítését, vagy az uraságoktól és papoktól kapott gyógyszerek használatát. Ez viszont kedvező feltételeket teremtett a különböző hamis gyógyászok számára, akik keresni akartak a tragikus járványon. Egyikük volt a már említett Korbely, aki Varannó környékén árusította a parasztoknak a különböző érték-telen „csodaszereket”.³⁵

Ezek az adatok illusztrálják, hogy a Sókúti járásban a kolera rendkívül gyorsan és nagy halálozással zajlott le. A sok száz áldozat a járás több mint felében bizonyosan megrémítette és radikalizálta a megijedt lakosságot, amely nem rendelkezett semmilyen információval a preventív intézkedésekről vagy gyógyításról. A parasztok hajlandók voltak elhinni a mérgezési babonát, és rokonaik haláláért a „rossz urakat” okolni.

Nagyon érdekesek az adatok az áldozatokról azokban a falvakban, amelyek később legaktívabban vettek részt a lázadásban. Ebben a tíz faluban (Vehéc, Csemernye, Zamutó, Rudlyó, Csákló, Sókút, Agyagos, Jesztreb, Tóthizsép és Mernyik) összesen 631 ember hunyt el kolerában, ami több mint felét jelentette az áldozatoknak az egész járásban. Ráadásul három településen százszázalékos volt a halálozás, vagyis nem volt gyógyulás (Rudlyó, Csákló és Tóthizsép). Ezek aktívan vettek részt a felkelésben.³⁶

Ennek alapján világos, hogy létezett szoros viszony a kolera lefolyásának intenzitása és a szociális feszültség kiéleződése között. Noha a lázadásnak más okai is voltak, a járvány kegyetlen következményei nélkül biztosan nem tört volna ki. A kolerát azért mindenképpen az 1831-es parasztfelkelés fő okának lehet tekinteni. Mindezek a jelenségek legélénkebben nyilvánultak meg Zemplén vármegyében s ezen belül a Varannói (akkori Sókúti) járásban. Mindkét tragikus esemény szoros összefüggésben volt az egyházakkal. A járvány alatt nem egy zempléni lelkész vagy plébános családtagjai is áldozatul estek, nem is beszélve a gyülekezetek más tisztviselőiről, ill. alkalmazottjairól. Még nagyobb veszélyt jelentett azonban a kolerafelkelés az egyházi tisztviselők számára. Konkrétan Varannó környékén a felkelők egy evangélikus lelkészt halálra kínoztak, több evangélikus, római katolikus és görög katolikus pap csak a híveik segítségével menekült meg a felkelők dühétől. A koleralázadás jelentős törést jelentett az egyházi

³⁵ ROJKO, Matej: Kronyka Cyrkwy ewangelické solanské (1783-1855), Mns. 154-161.

³⁶ MNL BAZML SFL, IV. 2001/h. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásnak iratai 1214-1850 (1898). Közgyűlési, bizottmányi és megyei közigazgatási iratok 1823-1849. 1832. Loc. 297, No. 10. Tekintetes Zemplény Vármegyében Az Epekórságban esteknek, abban megholtoknak, és felgyógyultaknak Szám szerint való Feljegyzése mely a Kerületbeli Sz. Bírák által beadott összeveírásokból egyben foglaltatott. IX. Sókúti Kerület.

életben. Még sokáig tartott, amíg a gyülekezetek és plébániák visszatértek a régi kerékvágásba. Több helyen viszont a lelkészek vagy papok soha nem szerezték vissza a bizalmat a nép körében.³⁷ Így az 1831 nyarán dühöngő kolerajárvány és parasztfelkelés máig érdekes kérdéseket vet fel, nemcsak a társadalom- vagy politikai történet számára, de ugyanúgy az egyháztörténet szempontjából is.

³⁷ Pld. Rojko Máté sókúti evangélikus lelkész. Uo.